

THURZÓ IMRE RETORIKAI DOLGOZATAI.

A XVII. század magyar fiatalságának nevelésére vet némi világot Thurzó Imrének (1596—1621), Thurzó György nádorispán fiának, retorikai dolgozatait tartalmazó füzeté, mely a Zirci Apátsági Levéltár tulajdona¹ és a belerótt jegyzés szerint Fejér György hagyatékából került oda. A 142, mindkét oldalán kalligrafikusan megírt negyedréti lapból álló kéziratot később egybekötötték a jórészen Závoczkyknak, a Thurzó-család titkárnak tollából való Consignatióval, mely az 1580-as évektől kezdve minden egyes esztendő nevezetesebb politikai és hadi eseményeit rögzíti meg apró följegyzésekben. Ez a tömött kurzív írásal jegyzett rész megint 140 lapot foglal le.²

A gyakorlatfüzet címlapja a mottón kívül leszögezi az írás összes körülményeit: Auxiliante Deo, Duce Fortuna, Comite Sapientia. Nihil intentatum est relinquendum. Juvenilia. In Rhetoricis Exercitia Chriarum et Declamacionum a me C. Emerico Thurzo etc. sub M. Jeremia Spiegelio etc. elaboratarum. Ab Anno 1614, usque anni 1615 ferias Johanneas. A dolgozatok tartalmát 5 rövidebb (1—20. ll.) chria (a 3. atyjához írt ajánlással) és 13 (I—XIII.; a II. után közbeszúrva egy Ethopoeia áll szintén atyjának ajánlva), az előzőknél terjedelmesebb (20—141. ll.) szónoki beszéd teszi. E két rész élén külön felírás is áll: Praeexercitamentum Rhetoricum, a beszédekert pedig a chriáktól a Sequuntur Declamationes et Orationes pleniorek különíti el.

Thurzó Imre ez írásai elsősorban életrajzírójának, Kubinyi Miklósnak³ állításait igazolják: Thurzót mesterei — mint itt látjuk, a német származású Spiegel Jeromos tiszte volt ez — az ékes írás és szónoki mesterség szabályaival nemcsak elméletileg ismertették meg, hanem fontosnak tartották azt is, hogy a toll forgatása közben nyerjenek a római jeles írók műveiből ellesett, szabályok alkalmazást. A 16 éves ifjúnak előttünk fekvő dolgozatai megelevenítik és meggazdagítják azt a pár halovány és határozatlan sort, melyet Kubinyi írt az idevágó forrás ismerete nélkül Thurzó Imre szónoki neveléséről. A dolgozatok közvetlenül a wittenbergi egyetemre való indulás (1615 július eleje) előtt lefolyt esztendő alatt készültek, amikor Thurzó Spiegel Jeremiás mester vezetése mellett végezte tanulmányait, aki őt azután Wittenbergbe is elkísérte és nevelő-oktatói tisztét ott letévén, az egyetem retorika-tanára lett. Spiegel Jeremiás ré-

¹ Zirci Apáts. Lev. 9—10. sz. Cod. Mss. 4. 1009. és 1143.

² Ez utóbbiból Bél Mátyás közölt nagyobb részeket, de Bél közlése nem adja a teljes forrást. Ezt már Katona is tudta, mikor egy adattal kapcsolatban hivatkozik a kéziratra. Fejér könyvtárába Katonától kerülhetett a Thurzó-írás.

³ Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre. M. Tört. Életrajzok. Budapest. Franklin. 1888. 6. 1.

vén az írárok a német iskolás oktatás történetével is kapcsolódnak és bepillantást engednek a német iskolákban és egyetemeken a XVII. században szokásos stílus- és szónoki képzésbe; ezenfelül pedig gazdagítják ismereteinket a XVII. század magyar főúri ifjainak nevelésére vonatkozólag. Megvilágosodik előttünk, hogy miből állott az a műveltség, melyet a gondos nevelés (Thurzó György nádor jeles mesterekkel taníttatta fiát mindvégig)⁴ fiatalságának akkoron megadhatott; mivelhogy éppen ez írásgyakorlatok ideje az iskolás képzés vége felé esett (Thurzó Imre is csak a wittenbergi egyetemen töltött évet töltötte meg rá) és alkalmasak voltak mindannak fölvonulatására, amit az egész oktatás közölt. Ilyenformán az iskolás műveltség foglalatainak tekinthetők e szónoki gyakorlatok. Závodszy Levente Thurzó Imre gróf wittenbergi rektorságáról értekezett részletesen.⁵ E dolgozatok írása és a wittenbergi rektorság két egymásra következők jelentenek Thurzó életében. E kettő egybevetéséből megláthatjuk, hogy milyen alapos latinnyelvű készséget vitt az ifjú a XVII. század egyetemére és mennyire gazdaggá tették az egyetem tanulmányai, Thurzó esetében főleg theológiai és jogi ismeretekkel, az előző iskolázás folyamán nyert általános műveltséget.

A chriákban apróbb velős mondásokat vagy jelesebb igazságokat kellett a tanulónak kifejezni ékes szavakkal rövidre fogott, áttekinthetőbb szerkezet keretében. A szónoki beszédek írásához való előkészületnek szánta ezeket a kor iskolázása. Pár bevezető mondat után meg kellett a tanulónak ismételnie a kitűzött tételt. A tárgyalás az igazság tartalmának kifejtésében, legtöbbször ellentétével való alapos megvilágításában állott. Az egy-két mondatos befejezés pedig a fontosabb megállapításokat hangsúlyozta újra.

A szónoki beszédek szerkesztése bonyolultabb feladat elé állította az ifjút. Spiegel Jeremiásról tudjuk, hogy az ékesszólás elméletét Keckermann könyve alapján készült rövid kivonatokban ismertette meg tanítványával. Oktatásának következő lépése abban állott, hogy a római szónokok jeles műveit olvastatta és elemezte, majd Cicerónak, Muretusnak stb. egy-egy beszédét könyv nélkül megtanította és helyes hangsúlyozással, pontos és értelmes kiejtéssel a szónoki előadás megkívánta kifejező mondatok kíséretében adatta elő.⁶ Részben ezzel egyidejűleg megpróbálkozott az ifjú Thurzó kisebb dolgozatok írásával is. Ilyeneknek kell tekintenünk a fenti egyszerű, pusztán előadóhangú chriákat. Ha figyelembe vesszük, hogy a füzetben található 19 dolgozatot egy jó esztendő leforgása alatt írta

⁴ Kubinyi: 4. 1. „Ille. D. V., qui me Filium suum a teneris educavit, curamque mei maximam habuit. Jam vero cum ex Ephebis excessi, me ad hanc praestantissimae artis doctrinam (eloquentiae scilicet) adhibuit, in eaque, ut eo magis possim proficere, omnia necessaria suppeditare non dedignata est.” Dedicatio ex Chria 3.

⁵ Stephaneum. Bpest, 1912. 13 lap.

⁶ Kubinyi: 6. 1. Instructio pro M. Juvene Emerico Thurzo. 1613.

Thurzó, körülbelül minden két-három hétben kellett egynek-egynek elkészülnie. Ez pedig csaknem a fele annak, ami az időtájt a korabeli protestáns és jezsuita iskolákban szokásos volt.⁷

A kisebb dolgozatok témája a Szentírásen kívül⁸ a klaszikus írók műveiből⁹ vagy alkalmoszerű, a tanulmányokkal kapcsolatos gondolatokból kerül ki.¹⁰

Teljesen hasonló témakörben mozognak a hosszabb szónoki beszédgyakorlatok is. Ezek között aránylag kevesebb a tisztán vallásos vonatkozású, és ezek is a szónoki beszéd egy-egy tipikus formáját példázzák.¹¹ A legtöbb dolgozat figyelembe veszi, hogy az előkelő ifjú majdan államügyekkel és hadakozással tölti életét és ezek így részben egyénieknek és korszerűeknek is tekinthetők.¹² Ismét más dolgozatok megint az iskolás tanulmányokkal állnak kapcsolatban¹³ Még a Wittenbergbe való utazás nevelő erejére is tekintettel volt a retorika jeles mestere, amikor tanítványával az utazás szükséges voltáról írat.¹⁴

Mindezen beszédek szerkezete nem valami szövevényes. Valami a kitérőt tételel kapcsolatos gondolat vagy történeti esemény pár mondattal vázolva szolgáltatja a rövid bevezetést, mely után a hallgatóság figyelmét kéri ki a fiatal szónok az előadás számára, csaknem mindenütt hasonló szavakkal és azonos stílusbeli szerkesztéssel. Ezután megjelenő a beszéd tárgyát és a kifejtés útját, végül a hatásosnak tetsző gondolatok összefoglalásával zárja beszédét.

Bevezető gondolatnak ajánlkozik pl. egy aesopusi mese (II.), valami elmés hasonlat (III. a világias érzületű ember olyan, mint a szivacs, a szenvedések üresre sajtolják; V. nincs az a szénás szekér, melyre még egy szál szalma ne férne; VI. a ragyás archoz hasonló annak az országnak a képe, ahol az igazságtalanság tobzódik; IX. a cigá mindig magával viszi a házát, sehol sem vendég), vagy a történelemből vett esemény (Menenius Agrippa meséje, X.; Sokrates kioktatja Alkibiadest.

⁷ V. ö. Fináczy: A renaissancekori nev. tört. 228. l.; 259/60. I. Vormbaum: Evang. Schulordnungen. 3 köt. Gütersloh, 1860. I. köt. 64–5. ll. 315., 416. ll. és Balassa: A történettanítás multja hazánkban. Pécs, 1929. 21. I. jegyz.

⁸ 2. Jeromos mondása az igaz bűntőlésről: Mindennap bűntőlj és étkezésben kerüld a jóllakottságot. Az 54. zsoltár mondásának kifejtése: Vesd gondjaid az Úrra és Ő majd fölntart téged.

⁹ 1. Isocrates kijelentéséről: A művelődés gyökerei keserűek, gyümölesei édesek. 4. Cicero mondásáról: A megbízható barát a viszontagságokban tűnik ki.

¹⁰ 3. Az ékezőzés tudománya szükséges a fejedelemnek.

¹¹ (Egyiptomi) József beszéde a tömlőben környezetéhez, melyben sorsa érzelmeit fejezi ki; II. 34–39. ll.; Hiúságok hiúsága és minden hiúság. III. 39–46. ll.; Az ember nyomorult volta. VIII. 91–107. ll.; Mi lakozott Ábrahám lelkében és mit mondhatott, mikor azt a parancsot kapta, hogy áldozza föl fiát? X. 116–125. ll.

¹² A kegyesség illik legjobban a fejedelemhez. II. 26–32 ll.; Asszonyok a közhivatalokra nem bocsáthatók. IV. 47–54. ll.; Az asszonyokat oda kell bocsátani a közhivatalokba. V. 55–67. ll.; A monarchia a többi államformák között a legjobb. XI. 126–133. ll.; A háború díszereje. VII. 80–91. ll.; A katonák buzdítása az ellenséggel való derekas harcra. XII. 134–138. ll.; Szabad-e keresztény embernek a törvényszék előtt pörösködni. VI. 68–79. ll.

¹³ A filozófiát művelnünk kell. I. 20–26. ll.; Az ifjúság és a tavasz egybevetése. XIII. 139–141. ll.

¹⁴ IX. 107–115. ll.

VIII.), végül ha más nem akad, a feladat az, hogy annak az írónak (pl. Cicero, Plutarchos) nagyságát emlegetse, akinek munkájából való a kitűzött tétel (4. és 3. chria).

A részletes kidolgozás során először mindig a Szentírásból vonultatja föl Thurzó a meggyőzés elérésére szánt érveket, csak azután támasztja alá igazságát a klasszikus írók bizonyosságai-val, itt-ott végül logikai érveket is soroz mindezek mellé. Először rendszerint pozitív úton bizonyítja tételét, csak ezt követi a lehető ellenvetések cáfolata, amit gyakorta a védelmezett igazság ellentétéből származó tarthatatlan következmények kimutatásával tesz meg. Az előadás legsikeresebb módjára akkor talál, amikor valami képzelt ellenféllel való vitatkozás formájára szabja beszédét. (VI.) Szükség van törvénylátásra — állítja pl. egyik beszédében (VI.) — és ott keresztény ember is keresheti igazát. Ennek bizonyága, hogy a) Isten is így rendezte be az ószövetségben választott népének alkotmányos életét; b) Krisztus is nagyrabecsüli az igazságosság erényét és annak megőrzését; c) Pál apostol a pogány császárhoz appellál igazságért. Ugyanezt állítják a megingathatatlan tekintélyű ókori bölcsék és írók is, akiknek erre vonatkozó nyilatkozataiból szintén elősorol jónéhányat. Végezetül emellett kardoskodik a józan ész is. Mert feltétlenül kell törvény, nélküle olyan az állam, mint a föld nap nélkül (Demosthenes); a törvény az állam kincse, ezért megsértése súlyosabb véték a pénzhamisítáznál (Solon). A törvény öröket kíván, mert különben csak harang nyelv nélkül. A törvény megtartása és tisztelete azonban csak az ellene vétők megbüntetésével érhető el, tehát kellenek bírák, sőt a törvénytartás szempontjából az ítélőszékek mindennél fontosabbak (Spárta). Ezek bő kifejtése után a számbavehető ellenvetéseket takarítja el újból a fiatal szónok. Az első hely itt is a Szentírást illeti. Megmagyarázza, hogy mi a helyes értelme a keresztény béketűrésnek és hogyan kell érteni Máté igéjét (V, 40.) „aki veled pörbe akar szállani, és köntösöd elvenni, engedd neki a palástot is“, vagy amikor Pál apostol megrója a korintusi híveket (I, 6.) „mert atyafi atyafival száll törvénybe, és pedig hitetlenek előtt“. Végezetül még a rossz bírák esetére is találó magyarázatot ad.

Ehhez hasonló szerkesztéssel készült a VIII. és XI. beszéd. Amabban előbb a testi, majd utána a lelki nyomorúságainkat sorolja föl, sűrű hivatkozással a Szentírásra és a klasszikus írókra. Figyelemreméltó elevenséggel amplifikálja azt a sok bajt és terhet, melyeket a gyermek születésétől kezdve szüleire hoz. A XI. beszédben a monarchikus államforma mellett tör lándzsát, szintén szentírási, klasszikus és észokok alapján.

Az első két deklamáció valójában inkább okos átmenetet alkot a könnyebb chiáról a tulajdonképeni szónoki szerkesztéshez. Nyugodt és előadó hangot kíván a hallgatóság meggyőzése arról, hogy a bölcsellett foglalkoznunk kell (I.) és hogy a fejedelemhez a kegyesség illik (II.).

A beszédek másik típusa a helyzet átértékelését és a beleélést teszi szükségessé a fiatal szónok részéről. Protestáns és jezsuita iskolák egyaránt sűrűn alkalmazták a szónoki szerkesztésnek ezt a fajtát is: főleg bibliai vagy történelmi személyek és helyzetek kínálkoztak alkalmasnak ily feladatokra. Ilyen is kettő akad a Thurzó-féle gyűjteményben: Egyiptomi József börtönében társai előtt önti ki lelkét (Ethopoeia); Ábrahám pedig lelki viaskodásait adja elő, amikor Isten megparancsolja neki, hogy fiát ölje meg. (X.)

A XVI. és XVII. században nagyrabecsült dialektika leg-behatóbb ismeretét kívánták meg az oly szónoki feladatok, melyekben ugyanegy tételnek kettős szerkesztésben: helyeslő és elítélő alakban kellett megjelennie. A IV. és V. beszédben látunk erre Thurzó dolgozatai között példát. Résztvehetnek-e a nők az állami hatalom gyakorlásában? — ez itt a fölvetett probléma. Az első kidolgozásban tagadó választ kell a szónoknak adnia, a másodikban pedig az ellenkező állásponttól kell hallgatóságát meggyőznie. A fiatal Thurzó ugyancsak vaskos színekkel festi meg az első beszédben a női nem történelmi képét. Az Isten parancsa szerint a férfi hatalma alá rendelt asszonynéptől a természet is megvonta a polgári jogok gyakorlásához szükséges tulajdonokat: a bátorságot és az okosságot. Az asszonyi nyelv pedig folytonos fecsegéseivel megbánt, sért, vág, éget és gyakorta őt is és ezért mindig megsemmisíti a hatalom legszilárdabb alapját, az alattvalók szeretetét. A sértett női hiúság oly kegyetlenségekre képes, amelyek különben a természetben is ismeretlenek. „A gonosz asszonyhoz fogható fenevad nem akad az egész világon.“ (49. l.) Keresztelő Jánost a pusztaságban nem bántotta sém a kígyó, sem az oroszlán, de fejét vétette mégis egy ravasz, hízkelő és zsarnoki asszony kérése. Dávid sértetlenül kerül ki az oroszlánveremből, Urias felesége azonban gyilkossá tette. Asszony az oka, hogy a böcs Salamon szentségtörő lett, Sámson erejét vesztett vak koldussá vált, egyiptomi József ártatlanul a tömlőbe került. De mi is ezen csodálni való, mikor már az első embert, Ádámot is asszony vitte a romlásba? Ezt a sok fekete gonoszságot köti orátoros csokorba aztán az ifjú szónok: „Türhetetlen rossz, elkerülhetetlen vitép, gyógyíthatatlan mérég a gonosz asszony! Ha sérelem éri, esztét veszti; ha tisztességben van része, gögös lesz...“ (51. l.) Ennek adnánk kezébe a hatalmat, mely Istentől van? Amit Messalina és Faustina alakjairól ír, azt a benyomást kelti, hogy Thurzó történelmi olvasmányai vagy a beszéd szerkesztése előtt mesterétől nyert utasítások nem takargatták el a 16 éves ifjú elől a pogány világ feneketlen erkölcsi romlottságát sem. Az asszonyokról festett fekete kép ilyenformán e történelmi példákkal gyászkeretbe került. Ennyi gonoszság láttán szentül hiszi a szónok, hogy Istentől való hatalmat mi sem adnánk asszonykézre.

Ezt a képet azonban a következő beszéd semmiképpen sem volt képes fehérre mosni. Nem is igen próbálkozik meg vele

Thurzó. Ha van valami alapvető gondolata a cáfolatnak, az abban lelhető, hogy a történet sokkal több jó és nemes asszonyi lelket ismer, mint gonoszat. Itt azután hosszú sorban vonultatja el a bölcs, vitéz spártai nőkön kezdve a történelem neves asszonyszemélyeit. E felsorolás azonban inkább történeti olvasottságára vet világot, mintsem hogy az előzők cáfolataként meggyőzne.

A panegyrikus, magasztaló vagy lelkesítő beszéd fajtának is két példáját tartalmazza a füzet. Az egyik a háború dicséretéről szól (VII.), a másik buzdító beszéd a katonákhoz az ütközet előtt (XII.). Ez utóbbi rávilágít a XVII. század magyarjának arra a meggyőződésére, hogy a harc feltétlenül a vallás ügyéért is folyik, a megsértett jogrend helyreállításán kívül, az pedig Isten ügye és ezért Ő is velük küzd. A hideg orátoros cirádák mögül meleg lelkesedés sugárzik ki a háború dicséretéből. E több mint 300 éves írás olvastakor önkénytelenül is kiéri az olvasó, hogy a sorok írója hares-tüzes magyar ifjú, aki szívvel-lélekkel róttá e sorokat. Szomorúan látja, hogy békében mint lazul meg a zsoldos sereg fegyelme, mint szokik el a fegyverforgatástól, mint rozsdásodnak be a hadi szerszámok, düledeznek a várak... szóval pusztul minden, ami védelmünkre lenne. Mindenki a maga önös érdekei után futkos és egymást veszti az emberek a sok civódásban. A háborúban mindenki összefog, egyek lesznek védelemben, támadásban, mindenki harcra kész, edzett, beérik kevéssel, egyformán türik a nap melegét vagy az éjszaka hidegét. És amit csak a háború adhat meg igazán: a bátorság és vitézség utat nyit a kiemelkedésre, mert itt lesz a gyűlevész had martalócából zsoldos katona, a közlegényből tiszt, sőt még a fejedelmek és királyok is egykor a harcban vetették meg trónjuk alapját. Hírt, nevet, rangot és dicsőséget csak a harc mezejéről hozhat haza az ifjú is.

A béke áldásai messze mögötte maradnak a háború előnyeinek. A művelődés szabad mesterségei csak arra valók, hogy elpuhult emberek kényelmesen takarózhassanak vele. „Mit is csinálnának mást a szabad mesterségek művelői, mint tunyálkodni és az egész napot evésben, gonosz találmányokkal és másfajta világi hiúságokkal fecsérlik el. De nehogy úgy lássék, mintha csak hasuknak élnének, közben disputálnak, annyira hiábavaló kicsinyességeken, hogy hacsak érthetlenséggel nem tudnák takarni a hiábavalóságot, még a balgák előtt is neveltség tárgyai lennének. Arról vitatkoznak gyakorta, hogy a bakancs van-e a lábvérthez, vagy a lábért a bakancshoz kötve. Ha leszakad az ég, vajjon melyik fele szakad. Micsoda balgaság, minő örültség az ég rejtett titkait feszegetni; mily botorság igaztalan ügyet az igazságosság palástjába burkolni. Hogy pedig a mi Kakadémiáinkon, akarom mondani Akadémiáinkon mindez járja, azt csak a teljesen tájékozatlan ember tagadhatja. Napnál világosabb tehát, hogy a mi tudós embereink semmi mással nem törődnek, minthogy életüket nehézsé-

gek nélkül, a mások verejtékével szerzett pénz elfecsérlésével fölhessék csupa szórakozásban, egyszóval törvény és Isten nélkül.“ (85—6. ll.) Mit használ mindez a bajbajutott országnak? „Mit használ a grammatikus? — hogy egy-két ilyen szalmakatonát bemutassak — képes volna-e ez a névragozással, igehajlítással, mondat szerkesztésekkel megfélemlíteni az ellenséget; rábírní arra, hogy kölcsönösen tegyék le fegyvereiket? Vagy ha talán ez nem, akkor a szónok érhetne el valamit fortélyosságával és hamisságával, vagy a logikus syllogismusaival; vagy bizonytal az asztrológus, matematikus, filozófus; ezek — mondom — talán elúznák az ellenséget és megszabadítanák az országot körzőikkel, éggömbjeikkel, térképeikkel, földgolyóbsaikkal és más játékszereikkel?“ (U. ott.) Mindez hiábavaló semmiség! Az első magyar király, Attila azonban a szittyavérből származó írástudatlan magyarokkal országot alapított és az egész világ előtt hírnevet szerzett.

Tévedés volna a művelődésnek ezt a kritikáját Thurzó utolsó szavának tartani. Akit annyi jeles mester vezetett be az iskolás tudományok birodalmába, csak a háború dicsérete közben nyilatkozhatott ily lesújtó módon a tudományokról, csak a fiatalos egyoldalúság, a leszólás és az egekig magasztalás korabeli modorossága íratott vele le sok anekdotáizú, közzájon forgó bírálatot a tudós világról. Nem feltűnő, hogy Thurzó, a nádorispán 16 éves tüzes-lelkes magyar fia, a katonasort közelebb érezte a szívéhez, mint a tudós pennáját és könyveit, de tudta becsülni a tudós munkáját is, amint ezt az utazás szükéséges voltáról szóló beszéde igazolja (IX.). Az a műveltség (eruditio), melyet tudós emberekkel való társalgás révén szerzünk, a legértékesebb, — mondja ebben a beszédében, — mert még könyvekből sem sajátítható el. „Semmi sincs, ami olyan nyira derék embert formálna, a kétes és rossz hajlamokat helyes útra terelné, mint a tisztés és tudós emberekkel való társalkodás. A sokszoros hallás és látás útján a jó ugyanis lassankint a szív mélyébe hatol és parancs erejével bír.“ (113. l.) Majd hosszú sorban számlálja elő az antik világ tudósait, akik maguk is nagy utakat tettek tudományuk öregbítése céljából.

Spiegel Jeremiás oktató tevékenysége kapcsán Thurzó dolgozatai elsősorban a német iskolás képzésre vetnek világot. Thurzóban csak a közélet terén működő előkelő magyar ifjú latin nyelvi készségére, ismereteinek forrásaira és tartalmára vonatkozólag nyerünk felvilágosítást. Ez a műveltség sajátos fokon állítja elénk azt a humanista szellemi hagyatékot, mely a reformáció felléptével megroppant egy kis időre, majd a vallási kettészakadás folytán új motívumokkal bővülve jártá hanyatló útját be a XVII. századba.

A fiatal Thurzó tolla alól — jól kiérezhetjük — könnyen folyt a deák szó, minden nehézség nélkül öltének írott alakot gondolatai, és bár e retorikai dolgozatokat nem tarthatjuk fésületlen és kisimítatlan első fogalmazásoknak (gondos kéz-

írás vetette valamennyit papírra, a 141 lapon mindössze egyetlen javítás akad), mégis mindenütt bizonyosságai annak, hogy írójuk a legjobb klasszikus írások mestereinek művein nevelődött. Ezeknek tipikus kifejezései csendülnek meg majdnem minden egyes lapon; jellegzetes nyelvi fordulataikra, ismert mondatfűzéseikre bukkanunk minduntalan, sűrűn csengenek ki a közismert cicerói frázisok, a kerek, de nagyon is megszokott orátoros beszédsujtások és záradékok. Mindez azonban távol áll már attól a formabéli finomságtól, a kifejezések azon gazdagságától, a nyelvnek attól az eleven színpompájától, mely egykoron a XV. és XVI. század humanistáit, vagy még előbb a renaissance jeles latin íróit jellemezte. Thurzó gyakorlataiban a soványabb szó- és kifejezőkészlet könnyebben ismétlésekre vezet, az írott szó nem hajlik mindig a gondolat finomságaihoz; a kifejezéseken és fordulatokon látszik az eltanultság. Valójában ennek jórésze a kezdő stilisztának a rovására is írható lenne, ha nem tudnók, hogy mindez némi megszorítással mesterének írásmódjára is érvényes. Egy-egy latin szó már nem a klasszikusokban gyökerező, hanem későbbi, módosult értelmében áll, egyik-másik főnév kiesinyített alakja szintén idegen a humanisták fogalmazásában, néha, nagy ritkán az igaz, a mondatfűzés is vulgárisabb szövésű (ut helyébe quod). Tagadhatatlan azonban, hogy Thurzó írása közben csak latinul gondolkodott és választékosabb nyelven, jól és könnyedén fogalmazott meg minden gondolatot. Az éles, kritikus szemnek feltűnő apróságok mellett inkább a humanisták nyelvi gazdagságának megapadása a szembeötlő. Magyarázója lehet ennek az a megváltozott iskolai oktatás is, mely már nemcsak a latin nyelvi készség kifogástalan elsajátítását ismerte úgyszólván kizárólagos feladatának, hanem a sommásan előadott vallástan mellett számtant, logikát, történetet és szónoklattant is tanított rendszeresen.

Az iskolákban közkeletű klasszikus írók jeleseinek számos nyomát találhatjuk meg Thurzó írásaiban. A legtöbbjükre hivatkozik is. Sokszor idézi Cicerót, akinek folytonos szemmel-tartásából látszik, hogy őt tartja a latin próza követendő mesterének. Vergilius Aeneisének, Bucolicáinak és Georgicájának ismerete szintén egy-két idézett sorból igazolható. Horatius első könyvének negyedik ódájából idéz a legbőségesebben (XIII.), Hadrianus császár elmélkedéseiből szintén kiír pár sort. Bizonyosságul hívja Isocratest, Senecát és olvasta bizonynyal Szent Ágoston, Jeromos és Ambrus milánói püspök egyik-másik munkáját.

A szónoki gyakorlatok kétségben hagynak Thurzó görög nyelvi és irodalmi ismeretei felől, és bár sűrű a hivatkozás görög írókra, a görög történet nagy alakjaira, akikről sok történeti és naiv dolgot tud, olyasvalamit azonban, ami alaposabb görög tudásáról minden kétséget kizáróan meggyőzne, nem igen találunk, hacsak annak nem tekinthető, hogy Platon „Phae-

don"-jának egy gondolatára mutat rá egy alkalommal (VIII.) és az Ilias egy görög sorát (II. 204.) írja ki latin betűkkel a XI. beszédgyakorlatban. A XVII. század elején a görög nyelv és irodalom iskolás megbecsülése jóval mögötte maradt a latinénak és nem lehetetlen, hogy a gyakorlati életre készülő magyar ifjú képzése nem vetett rá különösebb gondot.

A protestáns iskolákban tovább élt humanista eszme és gondolatkör szabja meg tehát a dolgozatok tartalmát és tartalmi forrásait. A klasszikus világ átkölesönzött és tekintéllyel megalapozott igazságai, meg a Szentírás megingathatatlan hitelű kijelentései a főforrások. Az egy évezreddel távolabb álló római írók szavai és gondolatai úgy símulnak meg e gyakorlat elsárgult lapjain, mint az áhitatos kegyelettel cdapréseit virágok, melyek köré a humanistáktól új életre keltett nyelv iskolás frazeológiája vont dús és sűrű, de kissé egyhangúan ismétlődő cirádákat. Az iskolában eltanult orátoros modorosság minduntalan hatalmas szó- és kifejezésgomolyagot vonultat föl, mely mögött nincs semmi eleven hang, közvetlen érzés vagy önálló gondolat. A klasszikus írókból vett gondolatok azonban nem összefüggés nélkül odavetett vagy csak lazára fűzött eszmedarabkák. A szónoki beszéd szerkesztésének szokásos keretein kívül szorosan kapcsol Thurzó minden mondatot a tétel fokozatos megalapozására, úgyhogy a kifejtés lépésről-lépésre halad, nem pedig a kölesönvett gondolat egyszerű, iskolás amplifikálása vagy parafrázisa.

A XVI. század a vallási problémákkal kapcsolatban visz új tárgyat és vitatkozó elevenséget a humanista gondolatkörbe. Thurzó írásaiban azonban nem olyan túlságosan gyakori a Szentírásra való hivatkozás és a dialektika fegyverforgatása is inkább csak hagyományos gyakorlat, mintsem komoly készüllet a támadásra vagy védelemre. Sommásan alkalmazza azonban a XVI. század prédikációira emlékeztető közvetlen, naiv modorban a Szentírás történeti példáit. A beszédeknek végső eredményben a sűrűn felvonultatott példák ellenére sincs keletesen vallásos levegőjük. Thurzó tolla alól egyetlen sor sem került papírra, melyben akár az igaz hit védelmét, akár az ellenfél tévedéseit emlegetné. A humanizmus eszmei örökségének kissé fakult szövete adja meg az egész írásmű uralkodó tónusát.

Kiadós tartalmi forrás Thurzó kezében a történet, ennek nagy alakjai, ezek mondásai és tetteik. Nincs egyetlen egy sem a dolgozatok között, mely bőségesen ne hivatkoznék a klasszikus kor, főleg a római történet és a Szentírás hasonló vagy valamiképen odavonható eseményeire. Tagadhatatlanul eleve-nebb szint és konkrétebb levegőt ad ez a történeti aláfestés a füzet egész tartalmának és sajátosan kidomborodó vonása lehetett írója műveltségének is. Spiegel Jeromos a tanuja,¹⁵ hogy

¹⁵ Kubinyi: 6. 1.

Thurzó a kor viszonyaihoz mérten alapos történeti oktatásban részesült. Az akkoron eredményesnek tartott deduktív történeti módszer szerint először a történet általános és formális kereteit kellett elsajátítania (a különböző évszámítások rendjét és ezek egybevetését; a történeti korok és szakaszok határait stb.) és csak ezután került a sor a speciális vagy részletes történetre, mely a történeti nagy korszakokon belül az egyes monarchiák kronológiai sorrendbe szedett eseményeit tárta föl.¹⁶ Egyetemesnek mondható volt ez a történet azért, mert gondosan föl-fűzte a kronológia fonalára azt a sokrétű, tarka anyagot mind, amit a mitológia, biblia és az ókori történetírók vagy későbbi krónikások szolgáltattak. A történet nagy alakjainak személye tartott csak össze egynéhányat e mozaikszemekből, különben szétfolyó és áttekinthetetlen anyag volt ez, legfeljebb az évek egymásutánja rendezte, de viszont szagatta is újra szét természetes összefüggéseit. E kezdetleges históriának iskolás ápolása jórészen a protestáns iskolázás érdeme.¹⁷ Nem csekély körülmények jele, hogy a fiatal Thurzó a történetbe oly gondos bevezetést nyert, jóllehet hazai protestáns iskoláinkban a történet rendszeres oktatása azidőtájt még ritkaságszámba ment. Nem így volt azonban Wittenbergben, ahová Thurzó készült, mert ott a történet tanítása Melanchton személyéhez fűződik.

Spiegel Jere niás ifjú tanítványa kezébe a bevezető ismeretek elsajátítása után (*chronica*) Wankel Jánosnak, a wittenbergi egyetem történettanárának, *Horologium Principum* című könyvét adta, majd Zwinger *Theatrum*-át, ezenfelül történeti okulást várt Erasmus Apophthegmatáitól is. Wittenbergi tartózkodása alatt Thurzó aztán személyesen is hallgathatta Wankel előadásait, aki az egyetem régi hagyományaihoz híven Sleidanusnak és Carionnak Melanchton által átdolgozott iskolai történeti könyvet magyarázta.¹⁸ Ezekben a történeti könyvekben lehettek fel mindazok a gyakorta anekdotászerű adatok, melyekkel Thurzó szónoki gyakorlatai telistele vannak tüzdelve. A humanista eszmei kincsen kívül ez a történeti példasor a XVII. század iskolás műveltségének második főrétege.

Az írástételek megválasztásában egyes korszerű aktualitások hatása megnyilvánul ugyan, a tartalom azonban, mely a kidolgozás nyers és régikeletű anyagát csak az észérvekkel egészítette ki a középkori bölcselkedés *ex ratione* bizonyítási módjának mintájára, úgyszólván teljes merevséggel zár ki minden egyéni vagy korszerű problémát. A kor iskolájának merev hagyománya fogja le Thurzó Imre tollát, hogy a 16 éves ifjú

¹⁶ Az egész történetet négy nagy korszakra vagy monarchiára osztották; ezek a babilóniai, perzsa, görög és római, mely utóbbi a német-római császárság formájában szakadatlanul tart. A történelmi felfogás teológiai szemszögét az mutatja, hogy ez a fölöttség Dániel egy jóvendülésében gyökerezik.

¹⁷ Balassa: i. m. 17. és 34. ll. és köv.

¹⁸ E. Cl. Scherer: *Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten*. Herder. 1927. 56. l. v. ö. Balassa: i. h. és 19.; 22. ll.; Joh. Carion: *Chronicum Libri III*. Wittenberg. 1532.; Melanchton átdolgozásában 3 köt. Wittenberg, 1558. 60–62. V. ö. Kubinyi: 7. l.

mozgalmas koráról vagy hazája történeti példákban gazdag történetéből egy betűt se írhasson. Attila már idézett alakján kívül nem említ magyar vonatkozású eseményt. Annál érdekesebb ennek megállapítása éppen Thurzó személyében, mert ő hét évre e dolgozatok írása után, 23 éves korában Bethlen Gábor nevében megkötö a nikolsburgi békét, ez pedig a kor egyik legjelentősebb diplomáciai ténye, melyhez a politikai, vallási állapotok, a magyar viszonyok és mult nem csekély ismerete volt szükséges. A XVII. század első felének iskolái megadták a latin nyelv készségét, a retorikus humanista szellemet, de a való élet-től ezek az intézmények még messze állottak. E konkrét példán is érthető, hogy ennek az iskolának tovább korhadó törzséből kellett a későbbi lovagakadémiáknak kihajtaniok. Thurzó és kortársai még a közzsereplés terén járták az élet iskoláját.

E beszédgyakorlatok magyaros vonásai közül az Ethopoeia bevezető soraira kell még végezetül rámutatnia, ez ismertetésnek a teljesség kedvéért. „Minthogy minden földműves most nyáron — így ír itt Thurzó — fáradságának gyümölcsét aratja le és a szántóföldbe szórt vetését gyűjti csűrűbe, ezeknek példáján buzdulva én sem akarom elmulasztani, Ill. Atyám, hogy szellemem munkásságából én is valami termést ne nyujtsak, abban a reményben, hogy Ill. Atyámuram kegyesen fogadjja majd azt. A fálusi arató nép kalászkoszorúját a minap nemcsak hogy örvendező lélekkel vette el, hanem szívesen is látta őket az állapotjukhoz mért zajos lakomával. Sokkal inkább vegye hasonló jóképen az én latin frázisokból font koszorúmat. Ha valami nem egészen pontos kifejezés eszűszott volna tollam alá, megkövetem érte. Ennek az évnek aratása sem volt híjával esőzéseknek és különböző időjárásváltozásnak. Ezeket a sorokat dedikálom tehát, sőt ezekkel együtt magam is ajánlom Ill. Atyámuramnak, gyermekmódra kérvén, hogy mindezeket jólélekkel fogadjja, a jövőre nézve pedig megígérem, hogy nem kalászból, hanem — ha Isten megáld — rozsmaringból font koszorút nyujtok majd át.“ (32—3. ll.)¹⁹

Thurzó e dolgozatokat a bicssei várban írta. A falu népe azóta új gazdának viszi az aratókoszorút; Thurzó Imre latin frázisokból font koszorúja azonban most, több mint 300 esztendő múltán is, a magyar nevelés történetét illeti.

BALASSA BRÚNÓ.

¹⁹ A latin stílus szemléltetésére idézem az eredeti szöveget is. „Cum omnes agricolae hocce aestivo tempore storum laborum, fructum demetant sementemque in terram abiectam: in horrea sua colligant, motus etiam ego illorum exemplo Ill. P. praetermittere nolui, quin Ill. D. V. fructum aliquem ex ingenii mei cultura exhiberem, sperans Ill. D. V. sereno vultu accepturam. Cum enim rusticorum sarta, e spicis contexta nuper non modo laeto accepit animo, verum convivio eos exceptit pro eorum conditione sat lauto, multo magis meam quoque coronam phrasibus latinis contextam, aequi bonique consulet. Si tamen aliqua occurrerint, quae minime accurata videbuntur; veniam peto. Neque enim illa huius anni messis pluviis variisque aeris perturbatio-nibus caruit. Haec itaque Ill. P. Ill. D. V. dedico imo me ipsam una offero, filialiter orans, ut haec aliaequae grato accipiat animo, promitto in posterum me, non spiceam verum rosmarineam, (si Deus benedixerit) exhibiturum esse. 32—3. ll.